

УДК: 378:316.6:159.9(575.1)

QADRIYATLAR VA EMOTSIONAL INTELLEKT O'ZARO ALOQADORLIGINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK JIHATLARI (OTM talabalari misolida)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ВЗАИМОСВЯЗИ ЦЕННОСТЕЙ И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА
(На примере студентов высших образовательных учреждений)

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF THE INTERACTION OF VALUES AND EMOTIONAL INTELLIGENCE
(On the example of university students)

Zarifa Ne'matovna RAXMONOVA ¹

Annotatsiya

Shaxsning qadriyatlar va emotsional intellektining o'zaro aloqadorligi muammosi mamlakat va jamiyatning asosiy tayanchi hamda rivojlantiruvchi kuchi bo'lgan yoshlarda zamonaviy kasblarni o'zlashtirish, mutaxassis sifatida professional mehnat faoliyatini olib borish, shaxslararo munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishiga bo'lgan ehtiyojining ortib borishi yillar davomida emotsional intellekt va qadriyatlar bog'liqligi borasida zamonaviy psixologik tadqiqotlarni amalga oshirish zaruriyatini hanuz saqlab qolmoqda. Maqolada emotsional intellekt va qadriyatlar o'zaro aloqadorligini tadqiq etishga doir empirik natijalar tahlil qilinadi.

Аннотация

Проблемой взаимосвязи ценностей личности и эмоционального интеллекта является возрастающая потребность молодежи, которая является главной опорой и развивающей силой страны и общества, в овладении современными профессиями, в осуществлении профессиональной трудовой деятельности как специалистов, активно участвовать в процессе межличностных отношений. По-прежнему сохраняет необходимость проведения современных психологических исследований. В статье анализируются эмпирические результаты исследования взаимосвязи эмоционального интеллекта и ценностей.

¹ PhD, Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi, Alfraganus universiteti, Toshkent, O'zbekiston Pochta: zarifarahmonova5@gmail.com ORCID: 0000000203395066

Abstract

The problem of the interrelationship of the individual's values and emotional intelligence is the growing need of young people, who are the main support and developmental force of the country and society, to master modern professions, to carry out professional labor activities as specialists, to actively participate in the process of interpersonal relations. still maintains the need to carry out modern psychological research. The article analyzes the empirical results of research on the relationship between emotional intelligence and values.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, oliy ta'lim, talabalar, qadriyat, globallashuv, nazariya, salomatlik, sevgi, moddiyat, mehnat.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, высшее образование, студенты, ценность, глобализация, теория, здоровье, любовь, материализм, труд.

Keywords: emotional intelligence, higher education, students, value, globalization, theory, health, love, materialism, work.

Kirish.

Dunyo miqyosidagi yetakchi oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan tadqiqotlarda shaxsning emotsional intellekti va qadriyatlari aloqadorligi muammosini o'rganish, jumladan, kross-madaniy va sport psixologiyasiga oid izlanishlarda emotsional intellekt va qadriyatlar bog'liqligi muammosini tadqiq qilish asosiy masala sifatida uning etnomadaniy, differensial-psixofiziologik ko'rsatkichlarini aniqlashga yo'naltirilgan. Ammo, ularda yoshlardagi emotsional intellekt va qadriyatlar aloqadorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari talabalar misolida maxsus ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilmagan.

Globallashuv sharoitida jahon miqyosida insoniyatning birlashuvi va integratsiyalashuv jarayoni kuchaygan bir paytda, shaxsning farovonligini oshiradigan, davlatlarning iqtisodiy va siyosiy jarayonlarini tezlashtiradigan, mamlakatlar va xalqlarning texnologik, fan va madaniyat yutuqlari almashinuvini faollashtiradigan ilmiy-tadqiqotlarga talab kun sayin ortib bormoqda. Shu o'rinda kelajak egalari bo'lgan yoshlarning kasbiy, ma'naviy, intellektual, emotsional yetuklik salohiyatini rivojlantirish, shaxs sifatida muvoqot jarayonida o'z-o'zini adekvat baholash va anglash jarayonini ijtimoiy jihatdan samarali boshqarish imkoniyatlarini ochib berish hamda psixologik jihatdan barkamol rivojlangan shaxslarni shakllantirishga e'tibor qaratib kelinmoqda. Ma'lum empirik tadqiqotlarda qadriyatlarning bunday taqsimlanishi muhim va qiziqarli bo'lishi mumkin. Darhaqiqat, juda ko'p hollarda, mavhum darajada, kishi ba'zi diqqatga sazovor tub jihatlarga yo'naltirilgan, amaliy faoliyatda esa boshqa tub jihatlarga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin.

Material va metod.

Sh.Shvars (Schwartz Shalom H.) qadriyatlar deganda, muayyan jamiyat madaniyatiga, muhitiga va mentalitetiga bevosita bog'liq bo'lgan "tushunib olingan" ehtiyojlarini nazarda tutgan. Shvars so'rovnomasi barcha qadriyatlar ijtimoiy qadriyatlarga va individual qadriyatlarga bo'linishi haqidagi nazariyaga asoslanadi. So'rovnoma Shalom Shvars tomonidan 1992

yilda ishlab chiqilgan. So'rovnomani ishlab chiqishda muallif Rokich uslubiyanidan foydalangan, bunda uning konseptual bazasini sifat jihatidan o'zgartirib, kengaytirgan va takomillashtirgan [1].

Ijtimoiy psixologiya fan sifatida shaxsni keng miqyosdagi munosabatlar tizimida o'rganar ekan, turfa xil omillar orasida ta'sirchanlik va yoshlar dunyoqarashiga singib borishi kuchli bo'lgan omillarga ko'proq e'tiborni qaratadi. Shu nuqtai nazardan masalaga yondashar ekanmiz, qadriyatlarning roli va ularning kundalik ijtimoiy xulqdagil rolini o'rganish ko'plab tadqiqotlarning predmetiga aylanishi mumkinligini hayotning o'zi taqazo qilmoqda.

Dunyo olimlari qadriyatlarni shaxs hayotida va tajribasidagi benazir rolini anglagan holda, ularni o'lchashning vositalari, metodikalari va testlarini taklif etishgan. Masalan mashhur M.Rokich nazariyasi asosida ishlab chiqilgan qadriyatlarni o'lchash testi, rus olimlari L.Krichevskiy, S.Rubinshteyn, A.Batarshv kabilarning testlari shular jumlasidandir. Ierusalim universiteti professori Sh.Shvars ham qadriyatlarni o'lchash uchun maxsus test ishlab chiqdi va uni turli millat vakillarida muvaffaqiyatli sinovdan o'tkazdi [2].

Muallif inson hayotining asosiy to'rt yo'nalishlarini nazarda tutgan holda quyidagi qadriyatlar tizimini tasavvur etgan:

1) ijtimoiy jabhada yangilik, innovatsiyalar hamda o'zgarishlarga yo'nalganlik;

- 2) mavjud jamiyat va uning an'analarini saqlashga yo'nalganlik;
- 3) o'zga insonlarga va ularning manfaatlarini inobatga olishga yo'nalganlik;
- 4) o'ziga va o'z takomiliga intilishga yo'nalganlik [3].

Shvarsning talabadagi qadriyatlar tizimini o'rganish usuli universal metodikalardan hisoblanadi. Uni har bir olingan talabalar guruhida o'tkazish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi. Avvalo guruhga rejalashtiriladigan tadbirning qisqacha ma'nosi tushuntirilib, har bir shaxsga alohida qog'ozlarda tartib raqami qo'yilib, qadriyatlar taqdim etiladi. Talaba har bir qadriyatni diqqat bilan o'qib chiqib, birinchi ustunga hozirgi zamon yoshlari ma'nan ushbu qadriyatlarga nechog'li mosligi, reyting tizimida – eng muhimlik darajasi nuqtai nazaridan "1" raqamidan to "10" raqamigacha baholab chiqiladi. So'ngra keyingi bosqichda xuddi shu amal shaxsan o'zi uchun berilgan baho sifatida yana reyting mezoni asosida belgilanadi. Hosil bo'lgan ikki qator o'rtasida yaqinlik Spirmanning ranglar korrelyatsiyasi metodikasi yordamida hisoblab chiqiladi [4].

Natija.

Tadqiqotimizning empirik tahlilida hozirgi zamon yoshlarining aksariyati o'z hoxishlariga qarshi chiqish, boshqalar ehtiyojini inobatga olish kabi xususiyatlar begona emasligini isbotladi. Ayniqsa, yigitlarning aksariyati do'stlar davrasiga ko'proq intilishi, ularning orasida hozir, aynan shu vaziyatlar doirasida aktual bo'lgan muhitni qadrlashi ma'lum bo'ldi. Talabalardagi qadriyatlarga intilganlik hamda hamkorlik motivatsiyasining kuchliligi hal qilinishi qiyin bo'lgan ziddiyatli vaziyatlarda o'zini adekvat tutishini ta'minlashi mumkin. Yoshlar davrasining kursdan kursga o'tgan sari qadrlanib borayotganligiga ham bizning e'tiborimizni jalb etdi. Masalan, guruhidagi natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ikkinchi bosqich

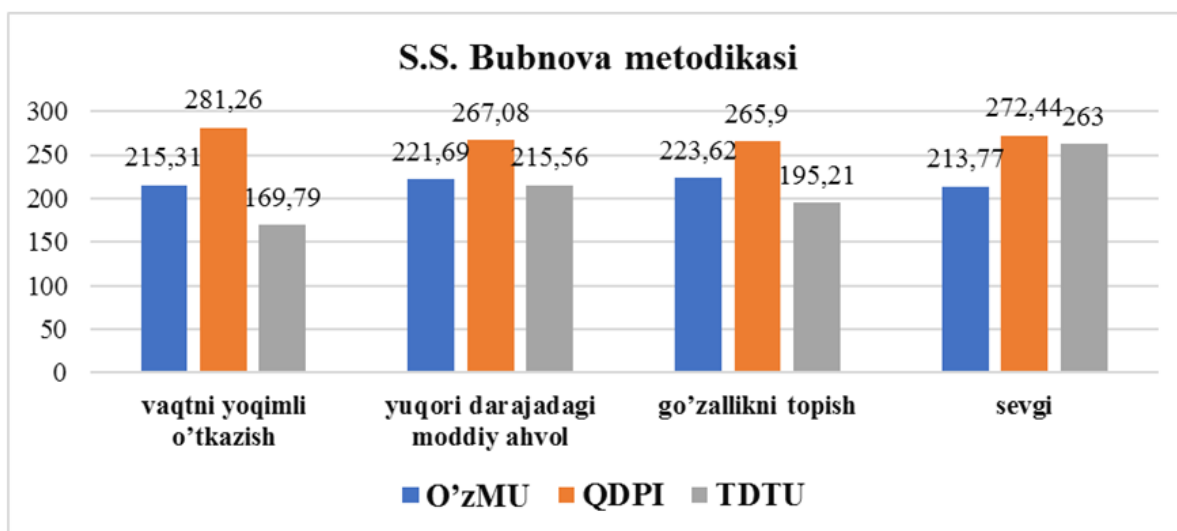
talabalarda qabul qilishga intilish qadriyati (54%) rad etilishga (34%) nisbatan keskin ko'tarilishi, har ikkala qadriyatning tengligi (12%) kabi salbiy omilning oshishi ham kuzatildi. Ularni yana affiliatsiya motivi bilan solishtirganimizda 3-bosqich talabalarda qabul qilinishga intilishga nisbatan (45%), rad etilishdan qo'rqish (54%) motivi yana oshdi. 4-bosqichga kelib esa talabalarda qabul qilinishga intilish motivi (58%), rad etilishdan qo'rqish motivi (36%) va har ikkala motivning tengligi (6%) ni tashkil etdi. Har ikkala motivning tengligini yuqori ko'rsatkichi, ichki diskomfortning sakkiz foiz talabada mavjudligi, ya'ni bo'layotgan atrofda voqealarga befarqlik hissi borligini ko'rsatadi [5].

Oliy ta'lim muassasasi talabalarida qadriyatlarining shakllanishini ta'minlash maqsadida o'quv mashg'ulotlarida kouching, guruhiy va hamkorlik mashqlari asosida tashkil etildi. Mashg'ulotlarda tatbiq etilgan mashqlarning ta'sirchanligi kognitiv qobiliyat, ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi, emotsional barqarorlik, hissiy sezgirlik kabi omillarga tayanildi. Mashg'ulotlar yakunida talabalardan qadriyatlar empirik o'rganildi.

Bunda biz tanlab olgan ob'ektimiz bo'yicha 3 ta oliy ta'lim muassasasidagi talabalarining so'rovnomaga bergan javoblari asosida olingan natijalar o'rtasidagi farqning qay darajada ahamiyatli farqlarga ega ekanligini tekshirishni maqsad qilib oldik. Aynan shu hihat tadqiqotimizdan ko'zlangan natijalarga olib kelishiga ishonch hosil qildik.

Munozara.

Respondentlarning vaqtini yoqimli o'tkazish shkalasi bo'yicha ishonchli farqlar mavjudligini kuzatishimiz mumkin ($H = 31,190$; $p < 0,001$). Olingan natijalardan ko'rish mumkinki, poytaxt talabalariga nisbatan viloyatdagi talabalar vaqtini yoqimli o'tkazishni xush ko'rishar ekan. Viloyat (KDPI) (281,26) dagi talaba-

1-rasm. Shaxs qadriyatli oriyentatsiyasini real tuzilishini tashxis qilish bo'yicha solishtirma jadval

larning bu shkala bo'yicha yuqori natijasi ehtimol ularning aksariyat qismi o'z viloyatida, ota-onasi hamda yaqinlari bag'rida yashab kundalik ehtiyojlar haqidagi (oziq-ovqat va boshqa ehtiyojlar uchun pul topish muammosi, har bir narsani taqsimlash) muammolarini o'z uyidan uzoqda musofir bo'lib oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalarga nisbatan kamroq o'ylashi va sarf xarajatda bir muncha dadilliklaridan ham bo'lishi mumkin.

Yuqori darajadagi moddiy ahvol shkalasi bo'yicha sinaluvchilarning aksariyat qismida ishonchli farqlar mavjudligini kuzatishimiz mumkin ($N=12,809$; $r<0,01$). Yuqori darajadagi moddiy ahvol shkalasi bo'yicha Poytaxt talabalariga nisbatan viloyat talabalarida yuqori ko'rsatkich. Sababi Farg'ona viloyatida asosan farzandlarni yoshligidan kasb-hunarga, savdo-sotiqqa (asosan o'g'il bolalarni) ya'ni tadbirkorlikka o'rgatiladi talabalar moddiy ahvoli shu sababdan yuqori bulishi mumkin. **(1-жадвал.)**

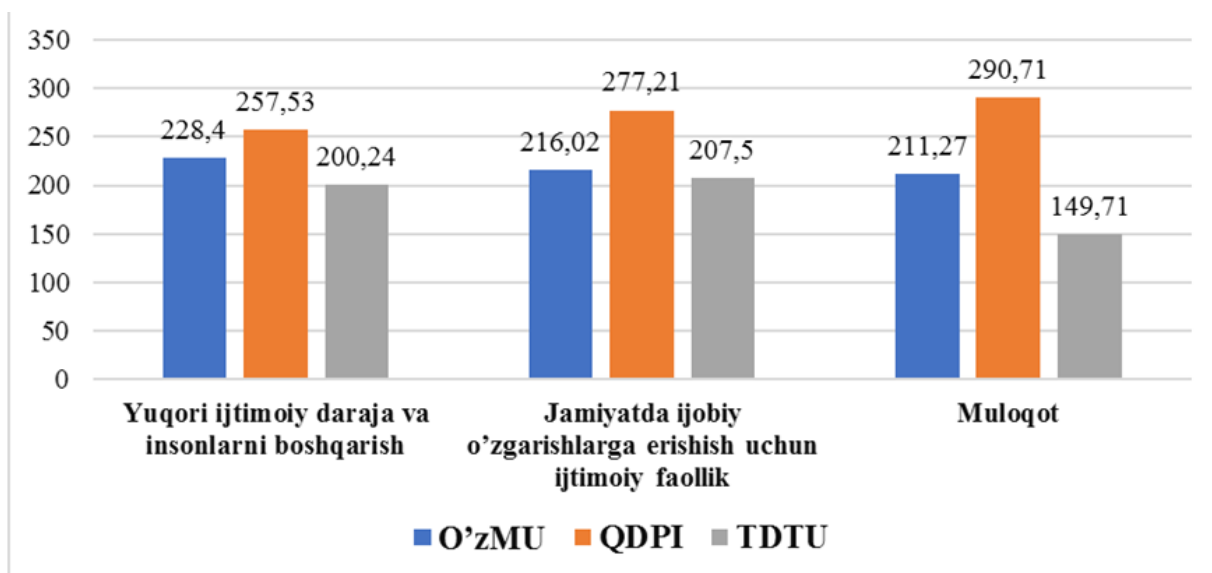
Go'zallikni topish va ulardan zavqlanish shkalasi bo'yicha sinaluvchilarda ishonchli farqlar mavjudligini kuzatish mumkin ($N=12,589$; $r<0,01$). Olingan natijalar tahlil etiladigan bulsa, respondentlarning O'zMU-223,62, TDTU-195,21, nisbatan QDPI-265,90 talabalarida har bir jarayonga proaktiv munosabatlarni kuzatishimiz mumkin shu bois ularda go'zallikni topish va ulardan zavqlanish yuqori darajada ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Sevgi – bu shkala bo'yicha quyidagi ishonchli farqlarni kuzatishimiz mumkin ($N=21,913$; $r<0,001$).

O'zMU-213,77 hamda TDTU-263,00 talabalariga nisbatan QDPI-272,44 talabalarida sevgiga sadaqat, vafo uni avaylab asrash sevgiga bo'lgan munosabat yuqori darajada ekanligini ko'rsatdi. Talabalar o'z oilalari bag'rida, turli xovotirgarchilikka o'rin yuq xotirjam bo'lganliklari uchun ham sevgi – bu ilohiy tuyg'uni qadriyat darajasida e'zozlab, ardoqlashlaridandir.

Muloqot o'z hususiyatiga ko'ra turli shakl va ko'rinishlarga ega. Muloqot inson amaliy faoliyatining moddiy ma'naviy shakllarini hamda uning ehtiyojlarini o'zida aks ettiradi. Muloqot shkalasi bo'yicha ($N=46,760$; $r<0,001$), O'zMU – 211,27, QDPI – 290,71, TDTU – 149,71. Muloqot ijtimoiy jarayon hisoblanib, muloqot orqali insonlar o'z fikrlarini bayon etadilar. Tadqiqotimiz davomida muloqot shkalasi bo'yicha olingan natijalar QDPI talabalarida yuqori ko'rsatkichni ko'rsatdi. Ular asosan adabiy tilda so'zlashishlari, hazil mutoyibaga moyilliklari so'zga chechanliklari – bizga ma'lumki Farg'ona vodiysidan buyuk shoirlar, askiyachi-yu so'z ustalari yetishib chiqqan. Balki mana shunday buyuk ajdodlarimizning avlodlari bo'lganliklaridandir. **(2-жадвал.)**

Xususan, respondentlarning javoblariga muvofiq, S.S.Bubnovaning "Shaxs qadriyatli oriyentatsiyasini real tuzilishini tashxiz qilish metodikasi" bo'yicha Oliy o'quv yurti talabalarida muloqot, vaqtini yoqimli o'tkazishni xush ko'rish, jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga erishish uchun ijtimoiy faollik shkalalari bo'yicha olingan natijalar ko'rsatkichlari qolgan shkalalarga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi [6].

2-rasm. Shaxs qadriyatli oriyentatsiyasini real tuzilishini tashxis qilish bo'yicha solishtirma iadval

Kulosa.

Xulosa qilib aytish mumkinki, global o'zgarishlar, yuksak axborot texnologiyalari davrida, birinchidan, "Odam – ijtimoiy mavjudot" degan fikrning asosli ekanligiga hech kim shubha qilmaydi. Ikkinchidan, inson bolasi jamiyatga qo'shilib borgan sari, ya'ni ijtimoiylashib borgan sari o'zini qaysi ijtimoiy guruh-larga mansub ekanligi, qay bir guruh unga ma'qul yoki noma'qul ekanligiga ko'proq e'tibor bera boshlaydi. Unda unga yordam beruvchi muhim omil – bu uning ijtimoiy tafakkuri yoki mustaqil fikridir. "O'zimning guruhim" yoki "begonalar guruhi" tushunchalarining paydo bo'lishi esa shaxsni o'rab turgan muhitning qadriyatlariga, uning etnopsixologik o'ziga xosligiga bevosita bog'liq. O'tkazilgan so'rovlarda bizning yosh-larimiz "o'zimizni" kategoriyasiga kiruvchi guruhlar-ga eng avvalo oilasini, undagi qadriyatlarni tasavvur qilishlarini aniqladik va bu holat bizningcha muhim [7]. Chunki Amerikada o'tkazilgan ayrim tadqiqotlarda ularga ijtimoiy hayrixoh bo'lgan guruhlar qatorida

eng avvalo "yaqin do'stlar", so'ngra keyingi qator-larda "ota-onalar" guruhini qayd etishgan. Chunki bu yoshlar uchun ijtimoiy qulab-quvvatlov, yoki hamjihatlik birinchi navbatda intim munosabatlar yoki "hissiy emotsional bog'liqlik" kabi tasavvurlar bilan uyg'unlashadi. Bizning yoshlarda esa bu tasav-vurlar yaqin insonlari, birinchi navbatda otasi yoki onasi, qolaversa, yaqin qarindoshlarning ma'naviy va ruhiy ko'magi ma'nosida aks etadi. Demak, qadriyatlarining e'zozlanishi bola ongida "o'zining" hamda "begona" guruhlarini aniq differensiya qi-lish psixologiyasini shakllantiradi. Bu biz uchun muhim bo'lib, ma'naviy qadriyatlarimizni, avvalo oila qadriyatlariga nisbatan farzandlarda to'g'ri munosabatni shakllantirishimiz, yoshlar ongida va mustaqil shu o'rinda ularga faqat yaxshilikni ravo ko'ruvchi insonlarni qadrlash, ularni hamisha e'tirof etish psixologiyasini kuchaytiradi [8]. Oilani, mahal-lani qadrlash esa yoshlarni ijtimoiy xulqini turli xil og'ulardan, muammolardan asrovchi omil sifatida ma'naviy hayotimizda ijobiy rol o'ynayveradi.

Adabiyotlar:

1. Raxmonova Z.N. "The influence of family values on personality development"// *ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal*. Vol.11, Issue 3, March 2021.DOI: 10.5958/2249-7137.2021.00961.7 Pg.1855-1857
2. Raxmonova Z.N., D. Abdullajonova "Motivation To Succeed, To Avoid Defeat And The Impact Of Risk Preparedness On Womens Activism And Its Socio-Psychological Factors"// *European Journal of Molecular&Clinical Medicine* ISSN 2515-8260 Volume 07, Issue 01, 2020 Pg 3555-3561.
3. Raxmonova Z.N., Mukhamedova D., Abdullajonova D, Babadjanova C., Tukhtabekov K. "The main directions of accounting socio-psychological characteristics of the manager of education in the process of optimizing management activities in Uzbekistan"// *Journal of Advanced Research Dynamical and Control Systems(JARDCS) (AQSh) ilmiy jurnali (Vol.11,10-Special Issue, 2019. Pg. 1035-1038)*
4. Базарова К.Т. «Социально-психологические факторы развития лидерских качеств руководителя. На материалах транснациональной кооперации». 2010
5. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. – Тошкент, 1994. – Б. 48-54;
6. Барабанщиков В.А. Зависимость точности идентификации экспрессии лица от локализации мимических проявлений/ В.А.Барабанщиков, Т.Н.Малкова// *Вопросы психологии*. – 1988. – № 5. – С. 131 – 141.
7. Бараева Е.И. Особенности мотивации достижения и избегания неудач у студентов аграрно-технического вуза. *Педагогические Науки. Психология*. № 5. 2009. С.96,97,98;
8. Басова О.А. Психологические особенности ответственности предпринимателя в процессе личностно-профессионального развития. Автореф.дис...канд.психол.наук. -Ростов-на -Дону, 2008. -С.20
9. Белинская Е.П. Исследование личности:традиции и перспективы *Социальная психология в современном мире: Учеб.пособ.для вузов/Под.ред. Г.М.Андреева, А.И.Донцова. -М.:Аспект Пресс, 2002. -С.42-56*